

PANOPTİKON ORGANİZASYONLAR: DENETİM VE GÖZETİM ARACI MIDIR?

Panopticon Organizations: Is The Audit And Supervision Tool?

Doç.Dr. Seher UÇKUN

Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Meslek Yüksek Okulu, Kocaeli/Türkiye

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN

Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ. Uzunyol Meslek Yüksek Okulu, Kocaeli/Türkiye

ÖZET

İnsanlık tarihiyle birlikte yönetmek, sahip olmak, güç kullanmak, başkalarını çalıştırmak gibi eylemler ve kavramlar da gelişmiştir. Bütün bu sürecin aslında tek bir amacı vardır. İktidara sahip olmak veya sürdürmek ve daha fazla kazanmaktır. Amaç, çalışanlardan en fazla verim almaktır. Bunun içinde gerek teorisyenler gerekse uygulayıcılar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Çeşitli organizasyon yapıları geliştirmişlerdir. Otokratik yönetim, demokratik yönetim, karizmatik lider, diktatör lider gibi, kapitalist sistem, sosyalist sistem, liberal sistem gibi ekonomik sistemler, yönetim biçimleri ve lider tipleri ortaya atılmıştır. Bunlardan hangisi amaca daha çabuk ve sorunsuz ulaştırır araştırılmıştır.

Yönetim bilimi de organizasyonun, örgütün belirlenmiş amaç ve hedeflerine en kısa yoldan ve en verimli şekilde nasıl ulaşılacağına peşine düşmüştür. Dikey organizasyon, yatay organizasyon, emir komuta zinciri, şebeke organizasyon gibi yapılar bu arayışın sonucudur. Yöneticiler çalışanlardan verim elde etmek için onları sürekli gözetim altında tutmak, kontrol etmek, yönlendirmek, disipline etmek ihtiyacı hissetmişlerdir. Teknolojik gelişmelerin bu günkü seviyede olmadığı dönemlerde bunu ya binaların konumuyla, çalışma düzenleriyle ve çok sayıda denetim çalışanlarıyla ve ceza sistemiyle yapmışlardır. Günümüzde elektronik- digital sistemlerle (kamaralar, sensörler, cep telefonu uygulamaları), plastik para (banka kartı, kredi kartı) kullanımı, alışveriş siteleri, bilgisayar programları, uydular, yol izleme, işaret araç gereçleri gibi neredeyse insan yaşamının 24 saatine yayılabilecek ve aynı anda izleme sözkonusudur. Bu gelişmeler neredeyse bütün bir şehri, bir ülkeyi, bir toplumu kontrol edebilecek, gözetleyebilecek unsurlarla yapmaya başlamışlardır. Kökeni 1780 'li yıllara dayanan panoptikon kavramı da bu arayışın ve çabanın ortaya çıkardığı bir kavramdır.

Çalışmanın amacı; panoptikon organizasyonların ortaya çıkması ve panoptikon organizasyonlarda yönetim faaliyetlerinin sonuçlarının yönetici ve çalışanlar yönünden idelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Organizasyon, panoptikon, yönetici, çalışan

ABSTRACT

Together with the history of humanity, actions and concepts such as managing, owning, using force and employing others have developed. The whole process actually has one purpose. To have or maintain power and earn more. The goal is to get the most from employees. Both theorists and practitioners have put forward various opinions. They have developed various organizational structures. Economic systems such as autocratic rule, democratic rule, charismatic leader, dictatorial leader, capitalist system, socialist system, liberal system, forms of administration and types of leaders have been proposed. Which of these aims has been researched more quickly and smoothly.

Management science has also pursued how the organization can achieve the set goals and objectives of the organization in the shortest and most efficient way. Structures such as vertical organization, horizontal organization, chain of command, network organization are the result of this search. Managers felt the need to constantly supervise, control, direct and discipline them in order to gain efficiency from employees. In the times when technological developments were not at the current level, they did so either with the location of the buildings, their working arrangements, and with a large number of supervisory staff and the penal system. Today, electronic-digital systems (cameras, sensors, mobile phone applications), the use of plastic money (debit card, credit card) use, shopping sites, computer programs, satellites, road tracking, sign tools, such as tools can spread to almost 24 hours of human life and simultaneously monitoring. These developments have begun to make almost a whole city, a country, a society with elements that can control and monitor. The concept of panopticon, whose origins date back to the 1780s, is a concept created by this search and effort.

The aim of the study; The emergence of panopticon organizations and the results of management activities in panopticon organizations to examine managers and employees.

Key Words: Organization, panoptikon, manager, employee.

1.GİRİŞ

Panoptikon kavramının kökeni yıllar öncesine dayanır.1784 yılında Samuel Bentham gemi inşaat mühendisi olarak Rusya'da çok sayıda işçinin denetlenmesini sağlayacak yani merkezi denetim ilkesine dayanan bir yapı olarak panoptikonu 1785 'de tasarlar. Ancak kardeşi Jeremy Bentham tarafından bu tasarı dünyada bilinir hale gelmiştir (Watkin,2066:78). Panoptikon; merkezi bir gözetleme kulesi etrafında birçok hücreden oluşan bir kişinin(gözlemci) birçok kişiyi aynı zamanda gözlemleyebileceği bir dairesel yapıdır. Jeremy Bentham ağabeyinin bu tasarısını çok beğenir ve tasarımın birçok amaca hizmet edebileceğini düşünür ve hapishane, okul, fabrika, vb. Yeni bir ıslahevini Middlesex'de yapılacağını öğrenir. Bu tasarımın ıslahevi içi uygun olacağını düşünerek PANOPTİKON mektupları olarak bilinen 21 adet mektup yazarak İngiltere'ye gönderir. 1790 yılında İngiltere'ye dönünce yapının yapılması için çok fazla emek harcar. Ancak yapı başarı ile sonuçlanmamıştır. Daha sonra o mektupları Faransa'ya ve İtalya 'ya gönderir. Ancak beklediği gibi çok fazla ilgi görmez, bazı olumsuz gelişmeler yaşanır.

Jeremy Bentham gönderdiği on sekinci mektubunda tasarımın fabrikalar için uygulanması durumunda nasıl olacağı ile ilgili fikirlerini belirtmektedir (Bentham,2016:61). Yapı, merkezi sistem ile gözetimci olarak gözetim yapan kişinin de gözetlenen kişiler tarafından izleniyor olması nedeniyle yönetim ve emir vermek açısından yararlı olacağı düşüncesindedir. Ayrıca işçinin saatbaşı ücretleme sistemine göre çalıştırılmasında kullanacağı aletlerin merkezi bir yerden alınarak çalışanlara ve yöneticilere kolaylık sağlayacağını, israfın önleceğini ve işçinin hakkının verileceğini ifade etmektedir.

2.PANOPTİKON KAVRAMI VE TARİHÇESİ

Panoptikon kavramının kökeni, Yunan mitolojisine dayanmakta olup, Argus Panoptes adlı karakterin; bazen dört gözlü, bazen ise tüm vücudu gözlerle kaplı olarak tasvir edilmektedir. Bu kavramın aynı anda birden çok şeyi görebilen bir karakterden esinlenerek oluşturulduğuna inanılmakta (Kaygısız, 2017:2078) olup, zamanla değişiklik olmuştur. Panoptikon kelimesi "pan" ve "opticon" sözcüklerinden türetilmiş olup, pan kelimesi bütün opticon kelimesi ise gözlemlemek anlamına gelmektedir (Özdel,2012:23).

Panopticon'da, bina halka şeklinde inşa edilmiş olup halkanın ortasında bir kule yapılarak ve binanın iç kısmına bakan pencereler yer almaktadır (Karakehya, Usluadam,2016:193). Kuledeki gözetleyici herkesi görebilmektedir, ancak gözetlenen kişiler onu görmemektedir (Yıldırım,2013:53).

"Panoptikon/Gözetim çalışmaları", 21.yüzyıldaki yeni teknolojiler, yönetim anlayışında değişikliklerle ve teorik olarak büyük gelişme göstermiştir.

Foucault; Hapishanenin doğuşu eserinde panoptikon sistemini ayrıntılı olarak incelemiştir. Ve dünyada bu sistemin bilinirliğinin artmasını sağlamıştır. Panoptikon sistemin okul, fabrika, hapishane gibi kurumların işleyişine uygun olduğunu yani daha az denetleme ile daha çok kişiyi gözetim altında tuttuğunu ifade etmektedir. Lyon elektronik panoptikon kavramı üzerinde durmuştur. Teknolojinin gelişmesiyle beraber panoptikon ilkesi aynı olmakla beraber panoptikonun olanakları daha fazlaşmıştır. Bauman, panoptikonun tercih ve farklılık karşısında önemli bir faktör olduğunu üzerinde durmuştur (Ergur,2016:7). Panoptikonun amacının disiplin sağlamak olduğu düşünülmelidir (Akdağ,2015:52). Panoptikon yapısının işlevinin gözetleme, denetim ve ıslah olarak belirtilmektedir (Kuruoğlu,2016:257).

3.İŞLETMELERDE YÖNETİM FONKSİYONLARI

İşletmeler birtakım amaçlara ulaşmak için kururlar. İşletmeler amaçlarına ulaşabilmek için yönetim fonksiyonlarını kullanarak yönetici ve yönetilenler arasında koordinasyon sağlar (Eren,1993:4). Yönetim, yöneticinin işletmenin kaynaklarını ne derece verimli kullanıp kullanmadığını araştırır. Çünkü işletmelerin genel amaçlarından birisi de kar elde etmektir. Bunun için de kaynakların etkin bir şekilde kullanılması ve verimliliğini artırması yöneticilerden beklenen görevlerden birisidir. Veimlilik, en az maliyetle en çok çıktıyı sağlamaktır. Maliyeti azaltmanın yollardan birisi de kaynaklardan maksimum düzeyde yararlanmaktır.

Yönetim düşünürlerinden Henri Fayol 1916 yılında yazdığı kitabında yönetimi bir süreç olarak belirtirken dünyada ilk defa yönetim fonksiyonlarını planlama, örgütlenme, yöneltme, koordinasyon ve kontrol olarak belirtmiştir (Cömert&Keleş,2018:325).

Planlama fonksiyonu: Yönetim fonksiyonlarından ilki olan planlama sürecinde, işletmeyle ilgili çeşitli konularda bulunan yer ile gelecekte ulaşılmak istenen yer arasında bir köprü kurulum (Memiş,2006:44).

Örgütlenme fonksiyonu: Planlamadan sonra işletmenin amaçlarına ulaşması için yapılması gereken faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için gerekli sistemin oluşturulmasıdır (Demirel, Duyar,2018:83). Planın gerçekleşmesi için gerekli olan insan gücü, teknoloji ve diğer gerekli donanımları düzenlemektir. Oluşturulan örgüt yapısı, yetki ve sorumlulukların belirlenmesi, hiyerarşik düzenin sağlanmasını ve işlerin yürütülmesinin kolaylaştırılmasına yarar (Demir,2017:30). İşletmeler örgütlenme fonksiyonunu yerine getirirken bazı örgütlenme ilkelerini göz önünde tutarlar. Bu örgütlenme ilkeleri şunlardır (Eren,1993:113-119). Amaç birliği ilkesi, işbölümü ve uzmanlaşma ilkesi, kontrol alanı ilkesi,hiyerarşik yapı ilkesi, emir-kumanda birliği ilkesi, sorumluluk ilkesi, yetki ve sorumluluk denkliği ilkesi,yrtki devri ilkesi, istisna ilkesi, açıklama ilkesi, denge ilkesi, basit ve anlaşılabilirlik ilkesi ve değişebilir veya reorganizasyon ilkesi.İşletmelerin organizasyon yapılarının oluşturulmasında; faaliyet gösterilen sektör, çalışan sayısı, üretilen malın özelliği, müşteri grubu, pazarlama kanalları gibi farklı kriterler sözkonusudur. Fonksiyonlara göre bölümlenme, ürün temeline göre bölümlenme, coğrafi temele göre bölümlenme, müşteri temeline göre bölümlendirme, matriks örgüt ve proje örgüt yapısı gibi örnekler verilebilir (Genç, 2007:154-160).

Yöneltme fonksiyonu: Yöneltme (yürütme), işletmenin amacına ulaşmak için yöneticilerin çalışanları motivasyon araçlarını kullanarak faaliyetlerin yapılmasını sağlamaktır. Yöneticiler; liderlik, motivasyon ve iletişim araçlarını kullanarak çalışanları işletmenin amaçlarının gerçekleşmesini sağlarlar (Can & Güney, 2007:271).

Koordinasyon fonksiyonu: Koordinasyon (eşgüdümleme), işletmenin amacına ulaşabilmesi için tüm departmanlarda çalışanların birbirleriyle ilişkisi sözkonusudur. Ortak amacın gerçekleşmesi için yöneticilerin ve çalışanların üzerine düşen sorumluluklar vardır. Bu sorumlulukların yerine getirilmesinde işbirliği ve etkin haberleşme sistemi önemli yere sahiptir. Bu sayede örgütün etkinliğinin sağlanabilmesi için işletmenin tüm elemanlarının bir araya getirilmesine koordinasyon denir (Yavuz,2014:54)

Denetim fonksiyonu: Standartların belirlenmesi, performansın ölçümü, standartlar ve performans ölçüm sonuçlarının karşılaştırılması ve faaliyete geçme sürecidir (Çakmak,2016:53). Denetim, işletmenin amaçlarını gerçekleştirmesi için önemli araçlardan birisi olup, işletmenin etkinlik ve verimlilik düzeyindeki iyileştirmeleri yapmaktır (Doğan,2015:111).

3.İşletmelerde Panoptikon Uygulamaları

İşletmelerde yoğun rekabet aracı olarak üretim faktörlerinden birisi olan insan kaynaklarından maksimum düzeyde faydalanabilmek için sıkı bir gözetim ve denetim uygulamaları ortaya çıkmıştır (Büyük ,Keskin,2012:57). Yönetim fonksiyonlarını kullanarak amaçlarını gerçekleştirirken işletmeler bir taraftan da maliyeti azaltmak verimliliği artırmak için denetim faaliyetlerini artırdıkları gözlenmektedir. Günlük dilde denetim kavramı yerine; inceleme, izleme ve gözetim gibi kavramlarda kullanılmakta olup ancak anlam farklılıkları olduğunu belirtmek gerekir (Bozkurt,2013:57).

Denetim ve gözetim pratikleri ilk kez sistematik olarak Fordist dönemde Taylor'un bilimsel yönetim ilkeleriyle kendisini sunmuştur. Fordist dönem fabrikalarında işin en küçük parçalarına ayrılması, hareket ve zaman incelemeleri yapılmıştır.

İlk kez sistematik olarak Taylor'un bilimsel yönetim ilkelerinde yer alan hareket ve zaman etüdüleri çalışmaları, işbölümü ve uzmanlaşma kavramlarının ortaya konmasıyla denetim ve gözetim uygulamaları ortaya çıkmıştır (Kalfa&Topateş,2009:438). İşletmeler, gözetim ve denetim faaliyetlerini değişik yollarla yapmaktadır. 1970'lerden itibaren enformasyon çağı, bilgi çağı olarak ifade edilen dönemlerde elektronik denetim sistemlerinin çalışma hayatında uygulaması görülmektedir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki; teknolojinin gelişmesiyle beraber çalışanlar elektronik izleme araçlarıyla ile ya da kişisel e posta gibi teknolojik iletişim araçlarıyla izlenmektedir.

Özellikle işletmeler çalışanların performanslarına yönelik olarak bilgi toplamak için izleme yaparak çalışanların verimlilik düzeyleri ile ilgili kayıt tutmaktadırlar. Yöneticiler bu bilgilere dayanarak çalışanların performansı ile ilgili değerlendirme yaparak ya sorunları çözmekte ya da performansına göre ödüllendirilmektedirler (Yılmaz,2005:4).

4.SONUÇ

İnsanlık tarihi incelendiğinde, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişle beraber üretim artmaya başlamış olup, çalışma ilişkilerinde gözetim ve denetim gündeme gelmiştir. Üretim faaliyetlerinin yapılmasında teknolojik değişimlerle beraber üretim süreçlerinde de değişimler yaşanmıştır. Teknolojik değişimlerin sonucunda çalışma hayatında da köklü değişimler ortaya çıkmıştır. Bilgisayar teknolojileri çalışma hayatına girmesiyle yönetim süreçleri, üretim süreçlerindeki iş yapma teknikleri değişmiştir. Bununla beraber bu süreçlerin denetimini sağlayacak etkili araçlar geliştirilmiştir. Bu araçların kullanılması sonucunda işletmelerde gözetim ve denetim faaliyetlerinin artması çalışanları farklı etkilemektedir. Halkla ilişkiler ve panoptikon ilişkisini (2013) inceleyen Yıldırım; işletmelerdeki kameraların hangi amaçla kullanıldığını ve çalışanların davranışlarına etkisini araştırmış, kameraların olması çalışanları rahatsız etmiştir. İlginç olan durum ise önyargıdan dolayı kamera çalışmadığı halde rahatsızlık duyanlar, kamera ile çalışanlardan yüzdelik olarak daha fazla olduğu görülmüştür. Bilgi ve dijital teknolojilerin gelişmesinin sonucu yoğun bir şekilde işletmelerde denetim ve gözetim faaliyetlerinde kullanılmaktadır. İşletmelerde kamera ve diğer gözetim araçlarının kullanılması sanki yeni panoptikon uygulaması ortaya çıkmıştır.

Ayrıca gelişen teknolojilerin kullanılması; akıllı telefonlar, sosyal medya, alışveriş merkezlerinde her an insanların özel yaşantılarında da gözetlenme duygusu vermektedir. İnsanların hem iş hem de özel yaşantısında yeni teknolojik panoptikonların oluşmasına neden olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akdağ,G.(2015). “Gözetim Toplumu” Teorilerinin Tarihsel Ve Teorik Bir İncelemesi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Baştürk,E.(2016). Panoptikon’dan Post Panoptikon’a Gözetimin Soykütüğü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi,Ankara.
- Bozkurt,P.(2013). Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler, Denetim Dergisi, 12:56-62.
- Büyük,K.,Keskin,U.(2012). Panoptikon’un Elektronik Dirilişi:Etik Bir Sorun Olarak İşyeri İzleme, İş Ahlakı Dergisi (Turkish Journal of Business Ethics), 5(10),55-88.
- Can, H. ve Güney, S. (2007). Genel İşletme: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar. İstanbul, Arıkan Basım.
- Cömert,M., Keleş,G.(2018).Yönetim Fonksiyonları çerçevesinde Menü Yönetiminin Değerlendirilmesi, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6(special3), 323-341.
- Çakmak, Z . (2016). Sanal Organizasyonların Yönetim Fonksiyonları Açısından Geleneksel Organizasyonlardan Farklılıkları. Florya Chronicles of Political Economy , 2 (2) , 35-58 .
- Demir,M.(2017). Örgüt Kültürü İle Örgütsel Yapı Arasındaki İlişkinin Farklı Ulusa Ait İşletmeler Üzerinde Karşılaştırmalı Analizi, Yüksek Lisans Tezi,Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Çorum.
- Demirel Duyar, D. (2018). Fayol ve Gulick’ten günümüze yönetim fonksiyonlarının dönüşümü üzerine bir değerlendirme. Journal of political administrative and local studies , 1 (2) , 75-92 .
- Doğan,K.C.(2015). Yönetimin Bir Fonksiyonu Olarak Denetim ve Kamu Yönetimindeki Yeri, Ombudsman Akademik Dergisi, 2(3), 107-141.
- Eren,E(1993). Yönetim ve Organizasyon, Beta Yayınları,İstanbul.
- Genç,N.(2007). Yönetim ve Organizasyon, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Ergur,A.(2016). Gözetim Toplumu Panoptikon, Derleyenler Barış Çoban - Bora Ataman, EMO Yayını (562),5-13.
- Kalfa,A.&Topateş,H.(2010). Çalışma İlişkilerinde Denetimin Gizilleşmesi Bağlamında Elektronik Gözetim Pratiklerinin Otoritesi, Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, II.Bildiriler,İstanbul,429-448.
- Karakehya,H.,Usluadam,A.K. (2016) . Neden Gözetleniyoruz, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Özel Sayı(3),187-200.
- Kaygısız, Ü.(2017). Panoptikon: Demokrasi Ekseninde Realiteden Kurgusala Doğru Bir Bakış,Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,22(15). Kayfor15 Özel Sayısı,2073-2094.

- Kuruoğlu,K.(2016). Dijital Ortamda Panoptisizm, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(31), 254-267.
- Memiş,M.Ü.(2006).İç Denetimin Yönetim Fonksiyonlarının Yerine Getirilmesindeki Rolü: Türkiye’deki Büyük İşletmeler Üzerinde Bir Saha Araştırması, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Özdel, G.(2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği Ve ‘‘Panoptikon’’ İle ‘‘İktidarın Gözü’’ Göstergeleri,The Turkish Online Journal Of Desing, Art And Commucation,2(1),22-29.
- Watkin, C.P.(2016). Panoptikon:Gözün İktidarı, Çeviri: Barış Çoban, Zeynep Özarslan Su Yayınevi,İstanbul.
- Yavuz,H.(2014). Muhasebe Bilgi Sisteminin İşletme Yönetim Kararları Üzerinde Etkileri: Bartın İlindeki Kobi’ler Üzerinde Bir Araştırma, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bartın.
- Yıldırım, İ.(2013). Halkla İlişkiler ve Panoptikon, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz,G.(2005). Elektronik Performans İzleme Sistemlerinin Çalışanlar ve İşletmeler Üzerindeki Etkileriİstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,4(7).1-19.